

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1980 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1981

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1980

VILNIUS

1981

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1980

VILNIUS

1981

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1980

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1981

Redakcinė kolegija:

Jonas DOBROVOLSKAS, Mečislovas JUCAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Giedrė NIUNKIENE, Rita STRAZDŪNAITE (sekretorė), Henrikas ŠADZIUS, Adolfas TAUTAVICIUS, Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Regina ZEPKAITE (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

Li237 Lietuvos istorijos metraštis = Ежегодник истории Литвы = The year-book of Lithuanian history / LTSR MA, Istorijos in-tas, LTSR istorijos problem. moksl. taryba; Red. kolegija: B. Vaitkevičius (vyr. red.) ir kt.— V.: Mokslas.

Leidž. nuo 1973 m.

1980 m. 1981. 171 p. Lygiagr. antr. taip pat vok. Str. santr. rus. LTSR MA istorijos in-to leid. 1980 m. bibliogr. / O. Adomonienė, p. 151—153. Bibliogr. išnašose.

Leidiny, skirtas svarbiausiems Lietuvos istorijos mokslinių tyrimų rezultatams skelbti, supažindina su Lietuvos istorijos tyrimo darbais: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės demografiniai rodikliai 1790 m. gyventojų surašymo duomenimis“, „Iš Lietuvos kile Tartu universiteto studentai 1802—1919 metais“ ir kt.

**BBK 63.3(2L)
9(TL)**

0505040000

M 10604—021
M 854(08)—81 Z—81

© LTSR MA Istorijos institutas, 1981

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS DEMOGRAFINIAI RODIKLIAI 1790 m. GYVENTOJŲ SURASYMO DUOMENIMIS

GINTAUTAS ČESNYS

Istorinės demografijos duomenys yra įdomūs ir svarbūs daugeliui tyrinėtojų. Istorikas, rašydamas apie praeities materialinę bei dvasinę kultūrą, socialinius procesus, negali apsieiti be žinių apie svarbiausio istorijos veikėjo — žmonių — skaičių, natūralų bei mechaninį judėjimą, reprodukcijos tempus, kartų kaitą, lytinę, amžinę bei socialinę struktūrą. Biologui ir antropologui istorinės demografijos žinios padeda atkurti praeities populiacijų biologinę būklę ir tokiu būdu spręsti kai kuriuos specialius populiacinės genetikos, žmogaus mikroevoliucijos, rasių genezės ir etnogenezės klausimus. Medikai, medicinos istorikai ir sveikatos apsaugos organizacijos specialistai iš istorinės demografijos rodiklių netiesiogiai gali daryti išvadas apie praeities kartų sveikatingumą, sanitarinę būklę, pasekti šių reiškiinių istorinius poslinkius. Istorinės demografijos tyrinėjimui specifiškais aspektais domina ir sociologus, ekonomistus bei geografus.

Kaip yra pažymėjęs V. Jacunskis¹, Tarybų Sąjungoje istorinei demografijai ilgą laiką nebuvo skiriama reikiamo dėmesio. Tik paskutiniaisiais metais imti plačiau kelti TSRS ir užsienio istorinės demografijos klausimai.

Objektyvios žinios apie Lietuvos gyventojus siekia tikrai XIX a. antriją pusę², t. y. tą metų, kai Rusijos imperijoje kartais daugiau, kartais mažiau reguliariai ir pilnai buvo surašomi gyventojai. Apie ankstesnių laikų etnografinės Lietuvos³ ir į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (toliau — LDK) įėjusių žemių⁴ gyventojus daugiausia spręsta iš dūmų su-

¹ Яцунский В. К. Историческая демография в СССР. — Вопросы географии, 1970, сб. 83, с. 63—68.

² Какляускас S. Natūralis gyventojų judėjimas Lietuvoje praityje ir ateinančių 20 metų laikotarpyje. — Kaunas, 1936 (Teisės ir ekonomijos studijos, t. 1, kn. 3); Население СССР. Статистический сборник. — М., 1975, с. 12, 44; Рашин А. Г. Население России за 100 лет (1811—1913). — М., 1956, с. 29, 45.

³ Biržiška V. Iš Lietuvos gyventojų statistikos XVIII amžiaus gale. — Mūsų senovė, 1922, t. 1, kn. 4—5, p. 675—685; Morzy J. Kryzys demograficzny na Litwie i Białorusi w II połowie XVII wieku. — Poznań, 1965.

⁴ Крикун Н. Г. Народонаселение Подольского воеводства в XVII—XVIII вв. (Автореф. дис. на соиск. канд. ист. наук). — Львов, 1965, 21 с.; Улащик Н. Н. Опубликованные материалы VI и VII ревизий как источник по истории населения Литвы и Западной Белоруссии. — В кн.: Проблемы общественно-политической истории России и славянских стран. М., 1963, с. 377—380; Улащик Н. Н. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии. — М., 1965, с. 44—101.

rašymų, gyventojų revizijų, dvarų inventorių ar bažnytinių ataskaitų. Šiuose šaltiniuose dažniausiai nėra žmonių amžiaus, todėl dauguma Lietuvos istorinės demografijos klausimais rašiusių autorių negalėjo kiek išsamiau apibūdinti gyventojų natūralaus judėjimo, pasitenkindami vien bendro jų skaičiaus ir tankumo analize. Šia prasme unikalių galimybių XVIII a. pabaigos Lietuvos gyventojų demografijai nušviesti teikia 1790 m. visuotinio LDK gyventojų surašymo medžiaga. Jos suvestines lenteles paskelbė R. Jاسas ir L. Truska⁵, tačiau iki šiol ji dar nebuvo plačiau nagrinėta. LDK gyventojų demografinių rodiklių nustatymas ir analizė pagal 1790 m. surašymo suvestines ir yra šio darbo tikslas.

Visuotinio 1790 m. LDK gyventojų surašymo prielaidas, istoriją ir svarbą to meto Europos demografinių tyrinėjimų fone išsamiai nušvietė R. Jاسas ir L. Truska⁶, tad nėra reikalo jų minčių čia kartoti. Mums rūpėjo patikrinti, ar pilnai surašymo metu buvo registruojami gyventojai, ypač gimimai ir mirtys, apskaičiuoti svarbiausius demografinius rodiklius ir pažūrėti, kiek objektyviai jie atspindi to meto Lietuvos demografinę situaciją. Iš surašymo medžiagos atrinkome duomenis apie trijų etnografinės Lietuvos pavių (Šiaulių, Ukmergės, Trakų) krikščionis, atsisakydami tų duomenų, kurie liečia į LDK įėjusių baltarusiškų ir ukrainietiškų žemių gyventojus, bet kai kuriems klausimams spręsti kartkartėmis pasitelkdami ir juos.

Modernios demografinės analizės prasme 1790 m. LDK gyventojų surašymo medžiaga turi gana rimtų trūkumų. Analizuojant vienus iš jų reikia šalinti interpoliaciniais apskaičiavimais, į kitus — atsižvelgti, kai daromi sugretinimai ar apibendrinimai, o kai kuriuos duomenis tenka ir apskritai restauruoti, remiantis analogijomis.

Pirmiausia, surašymo medžiagoje yra aiškiai per mažas moterų skaičius. Į tai atkreipė dėmesį jau R. Jاسas ir L. Truska⁷. Antra, buvo registruojamas tik vyrų amžius, todėl tik jų medžiaga tinka gyvenimo lentelėms sudaryti, ir dėl to neįmanoma pasekti vidutinės gyvenimo trukmės lytinių skirtumų. Trečia, gyvenę ir mirę vyrai buvo skirstyti į gana stambias ir netolygių intervalų amžiaus grupes, ir tai, be abejo, negali neatsiliepti gyvenimo lentelių apskaičiavimo rezultatams. Ketvirta, per surašymą iš dalies buvo naudojamosi parapijų duomenimis⁸, o daugumos tyrinėtojų⁹ nuomone, bažnytinė registracija anaip tol nebuvo tiksli. Antai gyventojų amžinės struktūros lentelėse visai nėra naujagimių ir kūdikių (iki 1 m. amžiaus) stulpelio, tad tenka jį papildomai sudaryti, perkeliant iš gyventojų natūralaus judėjimo lentelių 1790 m. apkrikštytųjų stulpelį, bendrą apkrikštytųjų skaičių vėliau pridėdant prie gyventojų skaičiaus. Pagaliau, pats didžiausias trūkumas yra tas, kad surašymo medžiagoje trūksta mi-

Zr. bibliografinis nuorodas R. Jاسos ir L. Truskos kn. „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų surašymas 1790 m.“ — V., 1972, p. 5, 6, 7.

⁵ Jاسas R., Truska L. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės...

⁶ Ten pat, p. 7—23.

⁷ Ten pat, p. 17.

⁸ Ten pat, p. 14.

⁹ Урланиц Б. Ц. Рост населения в Европе.— М., 1941, с. 14; Gieysztoro-wa I. Badania nad historią zaludnienia Polski.— Kwartalnik historii kultury materialnej, 1963, t. 11, Nr. 3—4, p. 523—562; p. 529.

**Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
gyventojų lytinė struktūra 1790 metais**

1 lentelė

Rodikliai		Siaulių pavietas	Ukmergės pavietas	Trakų pavietas	Visi trys pavietai
Gyveno vyrų (0—X)	N %	65 410 52 35	81 311 58,76	47 621 52,97	194 342 55,02
Gyveno moterų (0—X)	N %	59 531 47,65	57 061 41,24	42 281 47,03	158 873 44,98
Gyvenusių maskulinizacijos indeksas	♂/♀	1,009	1,425	1,126	1,223
Gimė berniukų	N %	2726 53,46	2611 51,44	1850 52,63	7187 52,50
Gimė mergaičių	N %	2373 46,54	2465 48,56	1665 47,37	6503 47,50
Naujagimių lytinė proporcija	$\frac{\delta \cdot 100}{\phi}$	114,88	105,92	111,11	110,52
Mirė vyrų (1—X)	N %	1561 54,64	1719 56,71	1134 55,10	4414 55,55
Mirė moterų (1—X)	N %	1296 45,36	1312 43,29	924 44,90	3532 44,45
Mirusių maskulinizacijos indeksas	♂/♀	1,204	1,227	1,310	1,250

rusių iki vienerių metų amžiaus asmenų skaičiaus, nors R. Jasas ir L. Truska¹⁰ mano dalį mirusių naujagimių ir kūdikių įėjus į 1—17 m. amžiaus kategoriją. Šiam klausimui spręsti reikia pasitelkti kaimyninių kraštų gyventojų ir jų mirštamumo amžinės struktūros palyginamąją medžiagą, o mirusių kūdikių skaičių restauruoti, remiantis to meto analogijomis.

Peržvelgus lyčių santykį surašymo medžiagoje, į akis krinta ryškus gyvenusių moterų deficitas (1 lent.), ypač Ukmergės pavieta. Trijuose LDK pavietuose vidutiniškai 100 vyrų tekdavo 82 moterys (įskaitant ir naujagimius), o tai neatitinka realybės. Antai XIX a. pradžioje daugelyje Europos kraštų 100 vyrų tekdavo 101—109¹¹, o 1858 m. Rusijos europinėje dalyje — 102,3 moterys¹². Naujagimių berniukų skaičius taip pat per didelis Siaulių ir Trakų pavietuose. Genetiškai apspręstas naujagimių lyčių santykis visuose kraštuose esti bemaž pastovus — 100 mergaičių gimsta 105 berniukai¹³. Antai beveik sinchroninėje (1808 m.) Varšuvos

¹⁰ Jasas R., Truska L. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės..., p. 17, 18.

¹¹ Ten pat, p. 17.

¹² Рашин А. Г. Население России за 100 лет (1811—1913). — М., 1956, с. 258.

¹³ Tanner I. M. Human growth. — New York—London—Paris, 1960.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų gimstamumas (n), mirštamumas (m) ir natūralus prieaugis (e) 1790 m. sinchroniniame Europos fone

Vieta	Metai	Duomenų pobūdis	n	m	e
LDK	1790	vyrų, nekoreguota medžiaga	3,69	2,27	1,42
LDK	1790	moterų, nekoreguota medžiaga	4,09	2,22	1,87
LDK	1790	abi lytys, nekoreguota medžiaga	3,87	2,24	1,63
Europa	1775—1800		3,90	3,19	0,71
Europa	1801—1810		3,85	3,21	0,64
Lenkija, Slionskas	1810		4,95	4,10	0,85
Cekija	1800—1804		5,41	4,59	0,82
Anglija	1781—1790		3,77	2,86	0,91
Prūsija	1765—1786			2,92	
Suomija	1786—1790		3,75	3,19	0,56
Svedija	1781—1790		3,19	2,79	0,40
Danija	1787—1800		2,79	2,42	0,37
LDK	1790	abi lytys, naujagimių mirštamumo 30% korekcija	3,87	3,41	0,46
LDK	1790	abi lytys, naujagimių mirštamumo 25% korekcija	3,87	3,21	0,66
LDK	1790	abi lytys, naujagimių mirštamumo 20% korekcija	3,87	3,02	0,85

Palyginimui duomenys imti iš: Урланис Б. Ц. Рост населения в Европе. — М., 1941; Dokoupil L. Historická demografie (Praha), 1974, t. 7, p. 136—165; Gieysztorowa I. Kwartalnik historii kultury materialnej, 1963, Nr. 3—4, p. 523—562.

departamento kaimų demografinėje medžiagoje¹⁴ tokia proporcija ir yra: 100 mergaičių gimė 106,6 berniuko. Taigi tik Ukmergės paviete naujagimių lytinė proporcija yra reali. Antra vertus, nors berniukų gimsta daugiau, bet jie, būdami jautresni neigiamiems aplinkos poveikiams, greičiau miršta negu mergaitės — vyriškos lyties individų mirštamumo rodikliai paprastai būna didesni negu moteriškos. Taip yra ir LDK 1790 m. surašyme, tik vyrų mirčių persvara čia atrodo pernelyg didelė. Pavyzdžiui, tame pačiame Varšuvos departamente¹⁵ 100 moterų mirė 113, o LDK — vidutiniškai 125 vyrai. Matyt, 1790 m. surašymas nepilnai apėmė gimusias (Šiaulių ir Trakų pavietuose), gyvenančias ir mirusias (visuose pavietuose) moteris.

Nors 1790 m. buvo surašoma dalinai remiantis iš parapijų gautomis žiniomis, vis dėlto gimstamumas Lietuvoje (2 lent., n) atrodo visai realus, palyginti su to meto Europos apskritai ir kaimyninių kraštų tokiais pačiais rodikliais. Beje, ir gerokai vėliau, 1861—1913 m., Vilniaus gubernijoje jis buvęs 4,03, Kauno — 3,48¹⁶. Kitas dalykas — mirštamumas (m). Surašymo lentelėse iš viso nėra mirusių kūdikių skaičiaus. Apskaičiavus pagal

¹⁴ Grossman H. Struktura społeczna i gospodarca Księstwa Warszawskiego. — Warszawa, 1925, p. 19.

¹⁵ Ten pat, p. 78.

¹⁶ Рашин А. Г. Население России..., с. 167.

visai nekoreguotus surašymo duomenis, mirštamumas (2,24) išaina nepaprastai mažas, o natūralus prieaugis (1,63) — neįtikėtina didelis to meto Europos fone. Panašų mirštamumą (2,59—2,82) ir natūralų prieaugį (1,60—2,04) gavome ir perskaičiavę V. Biržiškos¹⁷ paskelbtus duomenis apie Vilniaus vyskupystės gyventojus pagal vyskupijos 1783, 1784 ir 1786 m. raportus. Tai nėra atsitiktinis sutapimas, o faktas, akivaizdžiai bylojantis, kad gimimų bažnytine registracija iš dalies galima pasikliauti, o mirimų registracija būdavusi netiksli dažniausiai dėl neužregistruotų mirusių kūdikių. Taigi kūdikių mirštamumą tenka koreguoti iš sinchroninių analogijų.

Kūdikių mirštamumas Europoje iki pat XIX a. pabaigos buvo labai didelis. Antai Rusijos europinėse gubernijose 1861—1865 m. iš 100 naujagimių 29,48 mirdavo nesulaukę vienerių metų (1867—1881 m. Vilniaus ir Kauno gubernijose atitinkamai 12,5 ir 15,5)¹⁸, XVIII—XIX a. sandūroje Ostravos apylinkėse (Čekoslovakijoje) — 23,0¹⁹, 1773—1813 m. Karaliaučiuje — 22,5²⁰, 1781—1800 m. Leipcige — 37,5, 1781—1790 m. Švedijoje — 19,98²¹, 1798—1804 m. Dalešico parapijoje (Lenkijoje) — 28,7²², 1760—1790 m. Prancūzijoje — 20,0²³. Galima manyti, kad XVIII a. pabaigoje Lietuvoje sanitarinės sąlygos ir bendras kultūros lygis buvo tokie pat, kaip ir kaimyninėje Lenkijoje bei Skandinavijos kraštuose, taigi kūdikių mirštamumas turėjęs būti apie 20—30%.

Kūdikių mirštamumą koreguoti kiek apsunkena tas faktas, kad dalis mirusių kūdikių per surašymą galėjo pakliūti į 1—17 m. amžiaus kategoriją. Padarę 20, 25 ir 30% kūdikių mirštamumo korekcijas ir apskaičiavę trijų hipotetinių LDK populiacijų mirštamumą bei natūralų prieaugį (2 lent., m ir e), manome, kad 20% korekcija yra realiausia ir anaipol ne per maža, juoba kad dalis mirusių kūdikių įeina į 1—17 m. amžiaus kategoriją. Netgi ir taip perkoregavus, LDK gimstamumo ir mirštamumo rodikliai tebelieka dideli, vertinant juos pagal pasaulinę rubrikaciją²⁴, ir tai apskritai atitinka feodalinio laikotarpio demografinę realybę.

Norėdami galutinai nuspręsti, ar dalis gyvenusių ir mirusių kūdikių per surašymą bus pakliuvusi į gretimą (1—17 m.) amžiaus kategoriją, ir pažiūrėti, kokia busvi toji dalis, atlikome LDK trijuose pavietuose gyvenusių (3 lent.) bei mirusių (4 lent.) vyrų amžinės struktūros analizę. Naujagimių procentas, palyginti su visais gyventojais, visai realus — panašų to meto Europoje nurodo ir kiti tyrinėtojai²⁵. Kitos amžiaus kategorijos

¹⁷ Biržiška V. Iš Lietuvos gyventojų statistikos... , p. 680.

¹⁸ Рашин А. Г. Население России... , с. 196.

¹⁹ Dokoupil L. L'évolution de la population de la zone industrielle d'Ostrava à sa genèse et aux débuts de son développement.— Historická demografie (Praha), 1974, t. 7, p. 136—165, 158.

²⁰ Мерков А. М. Демографическая статистика.— М., 1965, с. 168.

²¹ Westergaard H. Die Lehre von der Mortalität und Morbilität. Anthropologisch-statistische Untersuchungen.— Jena, 1901, p. 288.

²² Szczypiorski A. Rejestr ludności miasta Daleszyce z lat 1797—1804.— Kwartalnik historii kultury materialnej, 1963, t. 11, Nr. 3—4, p. 563—581, 574.

²³ Rheinhard M. R. Histoire de la population mondiale de 1700 à 1948.— Paris, 1949, p. 72.

²⁴ Мерков А. М. Демографическая статистика, с. 222—227.

²⁵ Урланис Б. Рост населения... , с. 222—227.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų vyrų amžinė struktūra
1790 metais

Pavietas		Amžius (metais)					
		0	1—17	18—29	30—49	50—X	Iš viso
Siaulių	N	2 726	26 463	16 518	13 915	5 788	65 410
	%	4,16	40,45	25,25	21,31	8,84	100,00
Ukmergės	N	2 611	31 055	20 595	19 607	7 443	81 311
	%	3,22	38,19	25,32	24,12	9,15	100,00
Trakų	N	1 850	18 236	10 188	12 825	4 522	47 621
	%	3,88	38,30	21,40	26,93	9,49	100,00
Visi trys pavietai	N	7 187	75 754	47 301	46 347	17 753	194 342
	%	3,70	38,97	24,35	23,85	9,14	100,00

Siaulių, Ukmergės ir Trakų pavietuose yra gana panašaus dažnumo. Literatūroje neradome duomenų apie 1—17 m. vaikų ir paauglių lyginamąjį dažnumą populiacijose, todėl 1790 m. surašymo medžiagos amžinę struktūrą interpoliacijos būdu teko pertvarkyti taip, lyg 15—30 m. amžiaus asmenų skaičius būtų buvęs apylygis, o tai mažai nusižengta tiesai. Tuo būdu gavome, kad 0—15 m. asmenys LDK 1790 m. sudarė 38,63% visų gyventojų, t. y. beveik tiek pat, kaip ir kituose kraštuose. Antai 1808 m. Poznanės departamento kaimuose jie sudarė 36,0%, Varšuvos — 36,37%, Kališo — 38,05%²⁶, 1651 m. Čekijoje — 35—43%²⁷. Kitos amžiaus kategorijos, 0—19 m., žmonės LDK 1790 m. sudarė 46,71%, 1651 m. Čekijoje — 43,57%²⁸, 1760—1790 m. Prancūzijoje — 42,6%²⁹. 1795 m. gyventojų revizijos duomenimis³⁰, rytų Lietuvoje 1—17 m. asmenys sudarė 43,7% visų gyventojų (plg. 3 lent.). Taigi gyvenantieji kūdikiai į 1—17 m. grupę per 1790 m. surašymą nepakliuvo, vaikų ir paauglių procentas LDK atrodo realus. Beje, 30—49 m. amžiaus asmenų skaičius taip pat nekelia abejonių: 1790 m. LDK jų buvo 23,85% (3 lent.), 1795 m. rytų Lietuvoje — 23,80%³¹, 1797 m. Dalešice (Lenkijoje) — 22,04%³². Tik senų, daugiau kaip 50 m., žmonių procentas atrodo kiek per mažas.

Mirusiųjų amžinė struktūra, išreikšta visų 1790 m. mirusiųjų procentais (4 lent.), visuose LDK pavietuose yra apyvienodė, tik Ukmergės paviete krinta į akis šiek tiek mažesnis mirusių paauglių ir didesnis senų

²⁶ Grossman H. Struktura społeczna... p. 18.

²⁷ Maur E. La structure démographique de la Bohême après la guerre de trente ans; quelques aperçus.— Historická demografie (Praha), 1974, t. 7, p. 29—98.

²⁸ Maur E. La structure... p. 42.

²⁹ Rheinhard M. R. Histoire de la population... p. 90.

³⁰ Jasas R., Truska L. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės... p. 84—87.

³¹ Ten pat.

³² Szczypliński A. Rejestr ludności... p. 570.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų vyrų mirštamumas 1790 m.
(su naujagimių mirštamumo 20% korekcija)

Amžiaus grupė (metais)	Siaulių pavietas	Ukmergės pavietas	Trakų pavietas	Visi trys pavieniai
Mirusiųjų amžinė struktūra (visų mirusių %)				
0	25,88	23,29	24,60	24,56
1—17	36,42	28,55	40,03	34,34
18—29	8,88	11,02	6,58	9,11
30—49	10,92	14,46	10,57	12,18
50—X	17,90	22,69	18,22	19,81
bendras mirštamumo koeficientas	3,21	2,75	3,15	3,02
Mirštamumo amžinis koeficientas (toje amžiaus grupėje gyvenusių %)				
0	19,99	19,99	20,00	19,99
1—17	2,90	2,06	3,30	2,65
18—29	1,13	1,20	0,97	1,13
30—49	1,65	1,65	1,24	1,54
50—X	6,51	6,82	6,06	6,53
standartizuotas mirštamumo koeficientas	3,12	2,84	3,12	
vyesnių negu 1 m. mirštamumo koeficientas	2,49	2,18	2,47	2,35

žmonių procentas. Kita vertus, 1—17 m. amžiaus mirusiųjų procentas pavietuose šiek tiek skiriasi, svyruodamas apie 35%. Palyginus su Beisų parapijoje (prie Kelcų, Lenkijoje) ³³ 1781—1790 m. (35,66%) ir Rusijos europinės dalies gubernijose ³⁴ 1841—1850 m. (32,28%) mirusiais tokio amžiaus vyrais, Ukmergės pavieto šios amžiaus kategorijos mirusiųjų procentą reikėtų laikyti realiu, o gal ir kiek per mažu, tačiau Siaulių ir Trakų pavietų — per dideliu. Gal tą 2—5% (palyginti su visais mirusiais) perteklių ir sudarys į šią amžiaus kategoriją per surašymą užregistruoti mirę kūdikiai. Vienaip ar kitaip visų trijų pavietų jungtinės medžiagos 1—17 m. amžiaus mirusių vyriškos lyties asmenų procentą galima laikyti neišpūstu, beveik realiu, o tai mums bus svarbu, kalbant apie vidutinę numatomą gyvenimo trukmę.

Panašūs dėsningumai išryškėja ir sugretinus trijų LDK pavietų amžinius mirštamumo koeficientus, išreikštus tos pačios amžiaus grupės gyvenusių žmonių procentais (4 lent.): kitų amžiaus grupių mirštamumas pavietuose iš esmės nesiskiria, o 1—17 m. asmenų mirštamumas Ukmergės paviete yra mažiausias, Siaulių ir Trakų — didesnis ir abiejuose pavietuose apyvienodis. Neradę literatūroje mirštamumo rodiklių, apskaičiuotų tokiais, kaip LDK 1790 m. surašymo medžiagoje amžiaus interva-

³³ Piasecki E., Welon Z. Analiza wieku zmarłych w parafii Bejskiej w dekadach 1741—1940.—Materiały i prace antropologiczne (Wrocław), 1970, t. 79, p. 249, 254.

³⁴ Рашин А. Г. Население России..., с. 202.

lais, turėjome interpoliacijos būdu LDK rodiklius perskaičiuoti 0—10 m. grupei, laikydami, kad 10—17 m. intervale gyvenusių ir mirusių žmonių skaičius kiekvienais metais buvo vienodas ir būtent toks, koks 18—29 m. intervale, o tai beveik atitinka tiesą. Perskaičius išėjo, kad 0—10 m. asmenų mirštamumas Šiaulių paviete buvo 6,15%, Ukmergės — 4,70%, Trakų — 6,46%, o visoje LDK — 5,66%. Švedijoje vyrų ir moterų kartu 1781—1780 m. šis rodiklis buvo 5,39%³⁵, esant tokiam, kaip ir LDK 1790 m. surašymo medžiagoje, kūdikių mirštamumui (19,98%). Dėl šios aplinkybės palyginimas su Švedijos duomenimis yra labai tinkamas spręsti apie mirusių vaikų skaičiaus realumą LDK 1790 m. ir tuo būdu apytikriai nustatyti, kiek mirusių kūdikių per surašymą bus patekę į gretimą amžiaus kategoriją. Turint galvoje, kad vyrų mirštamumo rodikliai apskritai esti didesni negu moterų, o Švedijos medžiagoje šis rodiklis apskaičiuotas abiem lytims kartu, 5,66% mirštamumas 0—10 m. jungtinėje LDK medžiagoje atrodo visai realus, 4,70% Ukmergės paviete — kiek mažokas, o Šiaulių ir Trakų pavietuose (atitinkamai 6,15 ir 6,46%) — kiek didokas: Šiaulių paviete per didelis apie 0,5%, Trakų — apie 1,0%. Išreikškus tą perteklių šiuose pavietuose mirusių naujagimių procentais, išeina atitinkamai 1,09 ir 2,41%. Taigi galima manyti, kad tokia mirusių naujagimių dalis buvo užrašyta į vėlesnio amžiaus kategoriją per gyventojų surašymą Šiaulių ir Trakų pavietuose. Jungtinėje LDK medžiagoje ši grupavimo klaida tokia nežymi, jog galima jos visai nepaisyti. Beje, galbūt dėl to, kad Ukmergės paviete mirusių amžinis grupavimas buvo tikslesnis, šio pavieto gyventojų ir bendras, ir vyresnių kaip vieneri metai (1—x) asmenų mirštamumo rodikliai yra mažesni už kitų pavietų. Antra vertus, mažesnis standartizuotas mirštamumo rodiklis (4 lent.), apskaičiuotas tiesioginiu būdu³⁶, rodo, kad net ir eliminavus skirtingos amžinės gyventojų struktūros poveikį mirštamumui, mirštamumas Ukmergės paviete buvęs šiek tiek mažesnis negu kituose LDK pavietuose.

Svarbiausias demografinis rodiklis, atspindintis žmonių populiacijos biosocialines sąlygas, yra vidutinė gyvenimo trukmė. Vidutinis mirusiųjų amžius iš esmės priklauso nuo mirusiųjų amžinės struktūros ir išreiškia ją bendriausia forma (5 lent.). Ukmergės pavieto bendras mirusiųjų amžius (0—x) ir vyresnių negu 1 m. mirusiųjų (1—x) amžius yra didesnis negu kitų pavietų, matyt, dėl mažesnio jaunų žmonių mirštamumo, o suaugusių (18—x) mirusiųjų vidutinis amžius yra apyvienodis visuose trijuose pavietuose. Tai byloja apie beveik vienodą suaugusių žmonių ilgą amžiškumą. Apskritai visos LDK vidutinis mirusiųjų amžius galėjęs toks ir būti, palyginti su XVII—XIX a. Europa. Antai bendras vidutinis mirusiųjų amžius (0—x) 1657—1676 m. Onelua apylinkėse prie Paryžiaus³⁷ buvo 20,83 m. (plg. su 5 lent.), 1781—1790 m. Beiscų parapijoje (Lenkija) — 25,36 m.³⁸, 1841—1850 m. Rusijos europinėje dalyje — 21,17 m.³⁹ Vidutinis mirusiųjų amžius be naujagimių (1—x) Beiscų parapijoje buvo

³⁵ Westergaard H. Die Lehre..., p. 289.

³⁶ Мерков А. М. Демографическая статистика, с. 93.

³⁷ Gieysztorowa I. Badania nad historią..., p. 546—548.

³⁸ Piasecki E., Welon Z. Analiza wieku..., p. 254.

³⁹ Рашин А. Г. Население России..., с. 202.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyrų gyvenimo trukmė 1790 metais

Rodikliai	Staulių pavietas	Ukmergės pavietas	Trakų pavietas	Visi trys pavietai
Bendras vidutinis mirusiųjų (0—x) amžius	20,45	24,47	20,28	21,95
Vidutinis mirusiųjų amžius be naujagimių (1—x)	27,42	31,75	26,74	28,93
Vidutinis suaugusių mirusiųjų (18—x) amžius	45,22	45,25	46,82	45,59
Numatoma naujagimių gyvenimo trukmė (e_0^0)	28,76	31,91	28,72	29,88
Numatoma suaugusiųjų gyvenimo trukmė (e_{18}^0)	33,79	33,43	35,81	34,13

30,31 m. Kiek ilgesnis negu LDK buvo suaugusių (20—x) mirusiųjų vidutinis amžius Beisų parapijoje (49,83 m.) ir Rusijos europinės dalies gubernijose (50,12 m.). Šiam rodikliui, matyt, bus atsiliepęs nevienodas senų žmonių amžinis grupavimas gretinamojoje medžiagoje.

Sintetiškiausias demografinis rodiklis yra numatoma gyvenimo trukmė, rodanti, kiek vidutiniškai išgyvens viena gimusiųjų karta arba tam tikro amžiaus (tarkim, 18 ar 20 m.) sulaukusi karta, darant prielaidą, kad mirštamumas kiekvienoje amžiaus grupėje visą kartos gyvenimą bus toks, kaip ir tais metais, kurių duomenis naudojame skaičiavimui. Vidutinė numatoma gyvenimo trukmė surandama iš gyvenimo lentelių (5 ir 6 lent.). Šiame straipsnyje gyvenimo lentelės buvo sudarytos netiesioginiu metodu⁴⁰, panaudojant 1790 m. gyvenusių ir mirusių vyrų amžinę struktūrą ir padarant visas anksčiau aptartas bei pagrįstas korekcijas. Lentelių apskaičiavimo rezultatams labiausiai galėjo atsiliepti darbo pradžioje nurodytas pernelyg stambus surašymo medžiagos amžinis grupavimas, kurį koreguoti neradome būdų. Kitus surašymo trūkumus, manome, būsime sumažinę iki minimumo. Pagrindiniai gyvenimo lentelių rodikliai, ypač apskaičiuoti iš jungtinės LDK medžiagos (6 lent.), gali būti naudojami palyginimams su kitų kraštų demografiniais rodikliais, nes jungtinėje medžiagoje, kaip matėme, tik visai nedidelė mirusių kūdikių dalis pakliuvo į vėlesnio amžiaus kategoriją, o naujagimių mirštamumo 20% korekcija atitinka to meto realybę.

Naujagimių (e_0^0) ir suaugusių žmonių (e_{18}^0) vidutinė numatoma gyvenimo trukmė yra apyvienodė visuose trijuose LDK pavietuose (5 lent.), tik kiek išsiskiria Ukmergės pavieto e_0^0 . Apibendrinami galime pasakyti, kad 1790 m. LDK naujagimiai vidutiniškai išgyvendavo 30 metų, o aštuo-

⁴⁰ Мерков А. М. Демографическая статистика, с. 132.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės trijų paviėtų (Šiaulių, Ukmergės ir Trakų)

x	Gyventojų skaičius	D_x	m_x	q_x
0	7187	1437	0,19994	0,18177
1—17	75 754	2009	0,02652	0,36791
18—29	47 301	533	0,01127	0,12667
30—49	46 347	713	0,01538	0,26600
50—x	17 753	1159	0,06528	0,78993
	194 342	5851		

x — amžiaus grupė, D_x — žmonių, mirusių nuo amžiaus x iki amžiaus x+1, skai-
venusiųjų skaičius, d_x — mirusiųjų skaičius, L_x — bendras metų skaičius, kurį išgyvens
likęs gyventi žmonėms, pasiekusiems x amžių, e_x^0 — vidutinė numatoma gyvenimo truk-

niolikmečiai — apie 34 metus. LDK jungtinės medžiagos rodikliai vertin-
tini kaip vidutiniški XVIII a. pabaigos. Pavyzdžiui, Oldenburgo apylinkė-
se, Vokietijoje, 1791—1810 m. abiejų lyčių e_{20}^0 kartu buvo 35,44 m.⁴¹, Pran-
cūzijoje 1760—1790 m. abiejų lyčių e_0^0 — 30, 33 m.⁴², o 1795 m. vyrų e_0^0 —
23,37 m., Švedijoje 1755—1776 m. e_0^0 — 33,2 m.⁴³, Beiscų parapijoje, Len-
kijoje, 1781—1790 m. vyrų e_0^0 — 25,50 m., e_{20}^0 — 29,70 m., o 1791—1800 m.
 e_0^0 — 21,20 m., e_{20}^0 — 30,50 m.⁴⁴ Net ir pusšimčių metų vėliau šie rodikliai
Europoje buvo ne ką didesni: Anglijoje 1838—1854 m. vyrų e_0^0 buvo
39,48 m., Prūsijoje 1867 m. e_0^0 — 35,34 m., o e_{20}^0 — 37,94 m.⁴⁵, Austrijoje
1870—1880 m. e_0^0 — 30,98 m.⁴⁶, Rusijos europinėje dalyje net XIX a. pa-
baigoje (1896—1897 m.) vyriškos lyties naujagimių vidutinė numatoma
gyvenimo trukmė (e_0^0) tesiekė vos 31 m.⁴⁷, t. y. tik vieneriais metais buvo
ilgesnė negu LDK 1790 metais. Žinoma, žiūrint šių dienų akimis, LDK
gyventojų vidutinė numatoma gyvenimo trukmė 1790 m. atrodė labai
trumpa. Antai 1970—1971 m. TSRS naujagimių numatoma gyvenimo truk-
mė (70,00 m.) buvo daugiau negu dvigubai, o suaugusių žmonių
(54,00 m.) — apie pusantro karto ilgesnė, ir šie rodikliai visuose civili-
zuotuose kraštuose tolydžio didėja. Tai susiję su socialiniu progresu ap-
skritai ir ypač su sveikatos apsaugos, profilaktikos bei sanitarijos pažanga.
Trumpa vidutinė numatoma gyvenimo trukmė yra būdinga feodalizmo
epochai ir atspindi varganą sanitarinę gyventojų būklę, prastą sveikatą

⁴¹ Westergaard H. Die Lehre... , p. 290—295.

⁴² Reinhard M. R. Histoire de la population..., p. 73.

⁴³ Ascadi G., Nemeskéri J. History of human life span and mortality.— Bu-
dapest, 1970, p. 258.

⁴⁴ Piasecki E., Welon Z. Analiza wieku..., p. 254.

⁴⁵ Westergaard H. Die Lehre..., p. 294.

⁴⁶ Acscadi G., Nemeskéri J. History of human..., p. 258.

⁴⁷ Население СССР..., с. 139.

vyrų jungtinė gyvenimo lentelė (20% naujagimių laikyta mirusiais)

p_x	l_x	d_x	L_x	T_x	e^0_x
0,81823	100 000	18 177	88 185	2 988 404	29,88
0,63209	81 823	30 101	1 135 107	2 900 219	35,44
0,87333	51 719	6551	581 322	1 765 112	34,13
0,74300	45 168	12 042	782 940	1 183 790	26,21
0,21007	33 126	26 167	400 850	400 850	12,10
			2 988 404		

čius, m_x — mirštamumas, q_x — mirties tikimybė, p_x — išgyvenimo tikimybė, l_x — išgyvisi x amžiaus sulaukę žmonės per laiką nuo x iki $x+1$, T_x — bendras metų skaičius, mė x amžiuje.

bei socialines negeroves. Šią mintį paremia skirtinga luomų gyvenimo trukmė. Nors etnografinės Lietuvos pavietų surašymų medžiagoje mirštamumas atskirais luomais nėra pateiktas ir dėl to negalima buvo sudaryti luomų gyvenimo lentelių, vis dėlto apie gyvenimo trukmę netiesiogiai galima buvo spręsti iš Šiaulių ir Trakų pavietuose gyvenusių bajorų ir valstiečių amžinės struktūros. Valstiečių tarpe buvo daugiau jaunesnio ir mažiau vyresnio (ypač daugiau kaip 50 m.) amžiaus žmonių, palyginti su bajorais, taigi mažesnis valstiečių procentas išgyvendavo iki senatvės. Ir iš tikrųjų, apskaičiavus vidutinį gyvenusių vyrų (be naujagimių) amžių, jį valstiečiams išėjo beveik 3 metais trumpesnis negu bajorams. Mozyrio pavieto 1790 m. LDK gyventojų surašymo medžiagoje yra pateiktas vyrų mirštamumas luomais, todėl galėjome sudaryti ir atskiras gyvenimo lenteles. Net ir padarius vienodą (20%) naujagimių mirštamumo korekciją (o tai neatitinka tikrovės: dėl prastų sanitarinių sąlygų valstiečių naujagimių mirštamumas, be abejo, buvo didesnis), vidutinė numatoma valstiečių naujagimių gyvenimo trukmė (e^0) išeina 26,10 m., o bajorų — 32,25 m., taigi pastarųjų net 6 metais ilgesnė. Vadinasi, lyginant to paties meto skirtingų kraštų demografinius rodiklius, negalima pamiršti tų kraštų luominės struktūros. XVIII a. pabaigoje LDK buvo agrarinė valstybė: pagal 1790 m. surašymo duomenis dviejų stambių jos pavietų (Šiaulių ir Trakų) didžiąją gyventojų vyrų dalį (88,22%) sudarė valstiečiai; toks valstiečių vyravimas tikriausiai buvo ir visoje valstybėje. Sitokia LDK visuomenės struktūra, be abejo, atsiliepė 1790 m. demografiniams rodikliams.

Išvados

1. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės 1790 m. gyventojų surašymas nepilnai apėmė tiek gimusias, tiek gyvenančias, tiek mirusias moteris.
2. Šiaulių ir Trakų pavietuose per surašymą į 1—17 m. amžiaus mirusiųjų grupę galėjo patekti 1,0—2,5% visų mirusių naujagimių, tačiau

jungtinei trijų paviėtų medžiagai ši grupavimo klaida beveik neatsiliepia.

3. Analizuojant natūralaus gyventojų judėjimo duomenis, 1790 m. surašymo medžiagoje reikia padaryti naujagimių mirštamumo 20% korekciją.

4. Po tokios korekcijos išeina, kad Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje gimstamumas 1790 m. buvo 3,87%, mirštamumas — 3,02%, natūralus prieaugis — 0,85%, ir pagal pasaulinę rubrikaciją šiuos rodiklius reikia vertinti kaip aukštus.

5. Pagal svarbiausius demografinius rodiklius visi trys pavietai yra apyvienodžiai, tik Ukmergės pavietas išsiskiria kiek ilgesne vyrų gyvenimo trukme.

6. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojams vyrams 1790 m. buvo būdinga tiems laikams vidutiniška numatoma gyvenimo trukmė: naujagimiai išgyvendavo (e_0^0) apie 30 m., o suaugusieji (e_{18}^0) — apie 34 metus.

7. Skyrėsi luomų gyvenimo trukmė: valstiečiai, sudarę gyventojų daugumą (88,22%), gyvendavo apie 6 metus (e_0^0) trumpiau negu bajorai.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ В ВЕЛИКОМ КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ ПО ДАННЫМ ВСЕОБЩЕЙ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ 1790 г.

Г. ЧЯСНИС

Резюме

Чрезвычайную ценность для освещения натурального движения в Великом княжестве Литовском (ВКЛ) в конце XVIII в. представляют опубликованные Р. Ясасом и Л. Труской сводные таблицы всеобщей переписи населения 1790 г. В настоящей работе анализируются данные о населении трех повоев (Шяуляй, Укмерге и Тракай) этнографической Литвы.

На основании аналогий с синхронными материалами о населении соседних государств указываются недостатки переписи 1790 г. с точки зрения современного демографического анализа, предлагаются способы коррекции данных.

Перепись 1790 г. не полностью охватывает жителей женского пола (табл. 1), как новорожденных и проживающих, так и умерших.

При анализе возрастной структуры мужского населения (табл. 3), распределения смертей и возрастных коэффициентов смертности (табл. 4) устанавливается, что во время переписи часть смертей на первом году жизни могла быть отнесена к возрастной группе от 1 года до 17 лет. Эта ошибка в группировании, допущенная в поветах Шяуляй и Тракай, могла составлять 1,0—2,5% от числа всех умерших новорожденных, однако на объединенном материале всех трех повоев она уже не сказывается.

В таблицах переписи совершенно отсутствует рубрика смертности детей до года. На основании синхронных аналогий (табл. 2) предлагается внести в материалы переписи коррекцию смертности детей этого возраста на 20% как наиболее соответствующую реальности.

При указанной коррекции в ВКЛ в 1790 г. рождаемость равнялась 3,87, смертность — 3,02, естественный прирост — 0,85% (табл. 2). Эти показатели вполне реальны и очень типичны для эпохи феодализма.

По основным демографическим показателям все три повета ВКЛ очень близки, только Укмергский повет незначительно выделяется более низким процентом проживавших молодых лиц (табл. 3), более «старой» структурой смертности, низким

стандартизированным показателем смертности (табл. 4), бóльшим средним возрастом умерших и бóльшей продолжительностью предстоящей жизни (табл. 5).

Мужское население ВКЛ в 1790 г. отличалось средней для тех времен продолжительностью предстоящей жизни (табл. 5 и 6): у новорожденных (e_0) она составляла в среднем 30 лет, у взрослых людей (e_{18}^0) — 34 года. У представителей разных сословий продолжительность жизни была различной: у крестьян, составлявших большинство (88,22%) населения ВКЛ, она была на 6 лет (e_0^0) короче, чем у тех, кто относился к шляхте.